

Imre Miklós¹

Gazdaságirányítás Magyarországon a kiegyezéstől az első világháború kitöréséig, különös tekintettel az ipar irányítására

Máthé Gábor Professzor Úr az államtudomány(ok) kiemelkedő, nemzetközi hírű képviselője. A kiváló tudós 80. születésnapjának tiszteletére készült áttekintés a kiegyezéstől az első világháború kezdetéig tartó korszak gazdaságirányításának, különösen az ipar irányításának legfontosabb kérdéseit mutatja be.

A kiegyezéstől az első világháború kezdetéig tartó korszak magyar gazdaság- és iparirányítását két szakaszra lehet osztani:

1. 1867–1884. szeptember 30-ig
2. 1884. október 1-jétől – 1914-ig

A kiegyezéstől a második ipartörvény (1884. évi XVII. törvénycikk) hatálybalépéséig, 1884. október 1-jéig

Gazdaságpolitika

Az 1867. évi XII. törvénnyel szentesített kiegyezés döntő jelentőségű volt Magyarország gazdasági fejlődése szempontjából is. Az ország egy európai birodalom, az Osztrák–Magyar Monarchia (hivatalosan Ausztria–Magyarország) nem első-számú, de meghatározó jelentőségű tagállamaként új fejlődési pályára állhatott. A kiegyezéstől az első világháború kitöréséig tartó korszak eredményei még akkor is rendkívül jelentősek, ha ez a négy évtized számos ellentmondást is felszínre hozott.

A kiegyezés Deák Ferenc *Adalék a magyar közjoghoz* című kiemelkedő jelentőségű műve alapján, a Pragmatica Sanctión nyugodott.²

A politikai kiegyezést teljessé tevő gazdasági kiegyezés három meghatározó pillérre épült:

¹ Professor emeritus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék. Kapcsolat: imre.miklos@uni-nke.hu.

² Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE KTK, 2014. 184.

- Az elsőt a közös ügyek (külügy, hadügy) fedezésére szolgáló pénzügyek jelentették.
- A másodiknak azok a közös érdekű ügyek tekinthetők, amelyek közjogi értelemben nem voltak a Pragmatica Sanctióból levezethetők. Ebben a körben szinte kizárólag gazdasági érdekű kérdéseket találunk. Idetartoztak például az 1867 előtt felvett közös államadósságok, a mindkét birodalmi felet átszelve kiépült vasútvonalak, a vám- és kereskedelmi szövetség, az egységes rend szerint kivetett fogyasztási adók, valamint a pénzrendszer azonossága.³ A magyar felfogás értelmében ezekből nem származhatott volna teher a magyar fél számára. A szerződő felek azonban méltányosságból és politikai érdekből abban is megegyeztek, hogy megállapodásokban rendezik a közös érdekű ügyeket.⁴ Az 1867. évi XII. törvénycikk 59. szakasza „időnkénti” megállapodást írt elő a vám- és kereskedelmi szövetség megkötésére.⁵ A vám- és kereskedelmi szövetséget tíz évre kötötték meg, majd ezt tízévenként négyszer hosszabbították meg.⁶ A közös érdekű ügyek tízévenként történő újratárgyalását az utókor meglehetősen ellentmondásosan ítéli meg. Vannak olyan álláspontok, amelyek szerint ez a periódusos folyamat visszatérően destabilizálta a birodalmat. Más vélemények szerint, ezek a tízévenkénti alkudozások jelentették a dualista rendszer dinamikus elemét.⁷
- A gazdasági kiegyezés harmadik, rejtett eleme, a jegybankkérdés volt. Ez a témakör kimaradt a törvényi szabályozásból, így azt a két pénzügyminiszter 1867-ben a vöslai titkos megállapodásban rendezte.⁸

Napjainkig jelentős viták kísérik a gazdasági kiegyezésnek és a dualizmus gazdaságpolitikájának a hazai fejlődésre gyakorolt hatását. Ezzel kapcsolatban fontos rögzíteni, hogy Magyarország gazdasági növekedésének üteme 1867 és 1914 között felülmúlta Ausztriáét, és Európában is a leggyorsabbak közé számított.⁹

³ Kövér György: Centripetális és centrifugális gazdasági erők az Osztrák–Magyar Monarchiában. In Czoch Gábor et al. (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003. 159.

⁴ Draskóczy István et al.: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula, 2002. 254.

⁵ 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról 59. §.

⁶ Csikós-Nagy Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulások az ezredforduló küszöbén*. Budapest, Akadémiai, 1996. 25.

⁷ Kövér (2003): i. m. 160.

⁸ Draskóczy et al. (2002): i. m. 253–254.

⁹ Katus László: A Monarchia közös piaca. *Magyar Tudomány*, 34. (1989), 10–11. 808–820.

Az Ausztriára vonatkozó becslések szerint a 19. század első felében az egy főre jutó ipari termelés éves növekedési rátája 1,7–3,6 között mozgott, amely a század második felére még fel is gyorsult. Magyarországon az ipar a kiegyezés után még nagyobb ütemben fejlődött.¹⁰

A Habsburg Monarchia az ipar területén a 19. század első felében minimum azonos szinten, de talán még jobban állt, mint az egyesítés előtti német államok. 1871 után egyre inkább elmaradt az egyesített Német Birodalom gazdasági növekedése mögött. A Monarchia nyugati felében az ipari fejlődés ezzel együtt folyamatos volt, és a 20. század elejére elérte az európai fejlettség általános szintjét. A magyar területek 1867 után gyors ütemű ipari fejlődésnek indultak. Lemaradásukat ugyancsak csökkenteni tudták Nyugat-Európához képest, de mégis jóval előbbre tartottak, mint Kelet-Közép-Európa többi országa.¹¹

A magyar ipari fejlődés minden pozitív eredménye ellenére tehát rögzítenünk kell, hogy a Monarchia egésze az iparosodás területén lemaradt a legfejlettebb országoktól. Ennek négy meghatározó oka volt:

1. A természeti erőforrások viszonylag korlátozott mennyisége.
2. A világgazdasággal való kapcsolatok meglehetősen alacsony foka.
3. Az önellátáson alapuló gazdaságpolitika jellemzői.
4. A kapitalizmussal szembeni ellenérzések, amelyeket a bécsi udvar ügyesen lovagolt meg, a félféudális viszonyok fenntartásában érdekelt társadalmi rétegek (nemesség) kijátszásával.¹²

Magyarországon a modernizáció nem önálló, nemzetállami keretek között valósult meg, így az állam gazdaságpolitikája jelentős részeredményeket hozott ugyan, de birodalomfüggő maradt.¹³ Ez a sebezhetőség és kiszolgáltatottság Trianon után – az állam aktív szerepvállalása ellenére is – jóvátehetetlen következményeket okozott.

Lónyai Menyhért a korszak meghatározó politikusa, az 1867-es év pénzügy-minisztere, későbbi miniszterelnök, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, majd elnöke, a kiegyezést követő időszak gazdaságpolitikai feladatait a következőkben határozta meg:

1. az önálló államháztartás megalkotása;
2. a jegybankkérdés;

¹⁰ Cameron Rondo: *A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Budapest, Maccenas, 1998. 312.

¹¹ Rondo (1998): i. m. 314.

¹² Csikós-Nagy (1996): i. m. 17.

¹³ Lentner Csaba: Az állami szerepvállalás gazdaságpolitikájának történelmi és tudományos háttere Magyarország példáján keresztül. *Gazdasági Élet és Társadalom*, 12. (2011), 1–2. 90.

3. vámkérdés megoldása;
4. közös költségvetés és az osztrák államadósság terhehez járadékfizetési hozzájárulás méltányosság alapján.¹⁴

Ez a csoportosítás tartalmilag megegyezik a fentiekben említett feladatokkal, ugyanakkor más szempontokat is hangsúlyoz.

A független magyar minisztériumi struktúrát 1848–49 után, 1867-ben másodszor alakították ki.

A kiegyezéskori minisztertanácsi szervezet és működés az 1848-as törvénykezésre épült. Ebben kiemelkedő szerepe volt az 1848. évi III. törvénycikknek a független magyar minisztérium alakításáról.

A magyar minisztérium (minisztertanács) egy tárcával nem rendelkező elnökből és még nyolc miniszterből állt. A gazdasági feladatokat elsősorban a következő miniszterek végezték: pénzügyminiszter, fölmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, közmunka és közlekedésügyi miniszter.¹⁵ A 19. században nagyon megszorodtak a közigazgatás gazdasággal kapcsolatos feladatai. Ezek között ott találjuk az utak, hidak, vasutak építését, a közlekedés, valamint az ipar fejlesztését is.¹⁶ A gazdasági élet és a technika fejlődése szükségessé tette az állam gazdaságirányító tevékenységének, valamint a gazdasági tevékenységben való közvetlen részvételének az erősítését. Az ennek az elvárásnak megfelelő közüzemek a posztindusztriális kor termékei.¹⁷

A gazdasági élet változásai, a közigazgatás szervezete mellett, megváltoztatták a közigazgatás funkcióit és a személyi állománnyal kapcsolatos követelményeket is.¹⁸

A megnövekedett és minőségileg átalakult feladatellátás tehát a korábbiakhoz képest eltérő szervezeti megoldások és speciális személyi állomány alkalmazását kívánta meg.

Magyarországon a legjobban kiépített szervezettel a pénzügyi igazgatás rendelkezett.¹⁹ Magyarország első modern állami költségvetése 1868-ra készült el.

¹⁴ Hetényi István: Gazdaságpolitikai kérdések a dualizmus korában. In Bekker Zsuzsa (szerk.): *Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdetétől a II. világháborúig)*. Budapest, Aula, 2002. 350–351.

¹⁵ Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942a. 201–202.

¹⁶ Magyary (1942a): i. m. 72.

¹⁷ Magyary (1942a): i. m. 247.

¹⁸ Lőrincz Lajos: *A közigazgatás alapintézményei*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, HVG-ORAC, 2010. 64.

¹⁹ Magyary (1942a): i. m. 66.

Az 1868. XXVIII. törvénycikk megalkotásával „kezdetét vette a magyar parlamentnek az a gyakorlata, hogy a költségvetést felhatalmazási törvény alakjában adja át a kormánynak”.²⁰

Lónyai Menyhért vezényletével, szigorú költségvetési politika mellett, egyensúlyban lévő költségvetés megalkotására került sor.

A szigorú költségvetési politika később szembekerült a népszerűséget is jelentő túlköltekezési áramlatokkal. Ezek a törekvések, az 1873-as válság és Bosznia-Hercegovina 1878. július 29-én történt okkupálása elindított egy tartósan deficitese folyamatot.

Wekerle Sándornak csak az 1890-es években sikerült ezt megszüntetnie, új adók bevezetésével, az állami üzemek racionalizálásával.²¹

A jegybankkérdés 1878-ban oldódott meg az Osztrák–Magyar Bank létrehozásával. Ekkor ezt a területet is a közös érdekű ügyek csoportjába sorolták.²² Az önálló magyar jegybankot Magyarországon csak jóval később, Trianon után a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról szóló 1924. évi V. törvénycikkel alapították meg. Az MNB 1924. június 24-én részvénytársasági formában kezdte meg működését.²³ 1851-ben jött létre az a vámszövetség, amely a kiegyezés után is fennmaradt. Ez a monarchián belül vámmentességet jelentett. Külső relációban ugyanakkor, egyértelműen az osztrák részről megállapított tarifarendszer érvényesült. A kereskedelempolitikát 1869-ben közös érdekű ügynek minősítették, és a vámszövetséget tíz évre megkötötték. Ezt a monarchia felbomlásáig rendszeresen megújították.²⁴

Az Osztrák–Magyar Monarchia vámpolitikája tükrözte a 19. század második felének, a védővámokra építő európai tendenciáit.²⁵

A közös vámterület az iparosodottabb nyugati területek (Ausztria és Csehország) és az agrárjellegű, élelmiszer- és nyersanyagkitermelő Magyarország munkamegosztásán alapult. A magyar ipar növekedése ugyanakkor a dualizmus korában – mint ahogy arra már korábban utaltunk – jóval gyorsabb volt, mint a nyugati területeké és ebben a vámunio is szerepet játszott.²⁶

²⁰ Magyary Zoltán: *A magyar állam költségvetési joga. Közigazgatási jogi tanulmány*. Budapest, A „Studium” Bizománya IV. Múzeum – Körút 21, 1923. 40.

²¹ Hetényi (2002): i. m. 351.

²² Bácskai Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank Története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. Budapest, KJK, 1993. 259–330.

²³ Botos János: *A Magyar Nemzeti Bank Története II. Az önálló jegybank 1924–1948*. Budapest, Presscon, 1995. 5.

²⁴ Hetényi (2002): i. m. 333–334.

²⁵ Berend T. Iván – Ránki György: *Közép- Kelet Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. 2. kiadás. Budapest, KJK, 1976. 125.

²⁶ Katus (1989): i. m. 174–177.

Iparpolitika és iparirányítás

Magyarország modernizációjának egyik döntő fontosságú kérdése a 19. század második felében az ipar fejlesztése volt.

A magyar ipar fejlődése az élvonalbeli nyugat-európai országokhoz képest egy-két évtizedes lemaradással történt. A magyar iparosodás vezető területei a nehézipar mellett az alapanyag-termelés (szén- és vasbányászat), valamint az élelmiszeripar (elsősorban a malomipar) voltak.²⁷

Az ipari fejlesztések feltétele a vasútépítés. A szállítás meghatározó jelentőségű volt a birodalom gazdasági fejlődésében. A legelső vasútvonalak osztrák és cseh területeken épültek. A 19. század közepétől, de főként az 1867-es kiegyezés után Magyarországon nőtt legdinamikusabban a vasútvonalak hossza.²⁸ Az új vonalak létesítésével párhuzamosan egyre erőteljesebben érvényesült a vasutak államosítása. Kiemelkedő jelentőségű volt az Osztrák–Magyar Államvasúttársaság magyarországi vonalainak állami kézbe vétele 1891-ben. A társaság 1890-ben csak a magyarországi hálózat 13%-át tulajdonolta, de ezeken bonyolódott az összes forgalom 1/3-a.²⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia vasútpolitikája először az állami tulajdont részesítette előnyben ezt követően a magántársaságokat, végül ismét az államvasútmodell vált meghatározóvá.

Az 1860-as években a magyar vasutakon szállított áru több mint felét a gabona és a liszt tette ki. A 19. század második felére Budapest Minneapolis után a világ második legnagyobb malomipari központjává vált. Magyarország gyártott és exportált is malomipari berendezéseket. A század végén pedig elindult az elektromos gépgyártás. A magyar ipari termelés túlnyomóan azonban fogyasztási cikkekből, elsősorban élelmiszerekből állt (búza, [répa] cukor, tartósított gyümölcsök, sör, egyéb szeszesitalok).³⁰

A neoabszolutizmus *de facto* megteremtette az iparszabadságot.³¹

Az 1851. február 6-án kiadott és 1851. április 1-jén hatályba lépett úgynevezett Ideiglenes Iparrendtartás szabad és engedélyezett iparokat különböztet meg. Az ideiglenes szabályozás az iparszabadság alapján állott.³²

²⁷ Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 10.

²⁸ Rondo (1998): i. m. 384.

²⁹ Draskóczi et al. (2002): i. m. 257.

³⁰ Rondo (1998): i. m. 313.

³¹ Hetényi (2002): i. m. 255–256.

³² Rózsáné Lendvai Anna: 19. századi inasfelszabadító levelek az első magyar ipartörvényig. In Kunics Zsuzsa (szerk.): *Zalai Múzeum 7. 1997. Zalaegerszeg, Közlemények Zala Megye Múzeumaiból*. A honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi történettudományi-helytörténeti konferencia előadásai, 1996. október 17–18. Nagykanizsa, Nagykanizsa Megyei Jogi Város Önkormányzata támogatásával a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. 95.

Az 1859. december 20-án császári páténszel kibocsátott és 1860. május 1-jén hatályba lépett Iparrendtartás szintén az iparüzési szabadság elvét alkalmazta a Monarchia egész területére, nemcsak a szűk értelemben vett iparra, hanem a kereskedelemre és a szolgáltatásokra is kiterjedő hatállyal. Az iparüzés joga mindenki számára biztosított volt, néhány szakma kivételével eltörölték a képesítési kötelezettséget. A szabad iparoknál csak be kellett jelenteni az ipar gyakorlásának megkezdését. Nagyon szűk körben előzte meg az üzlet megnyitását engedélyezési eljárás.³³

A középkor maradványának tekinthető céhek 1872-ig fennmaradtak ugyan, azonban az engedélyek kiadásába már nem szólhattak bele. Az 1872-ben megalkotott első magyar ipartörvény, az 1872. évi VIII. törvénycikk rendelte el a céhek kötelező megszüntetését, illetve – a volt céhtagok többségi döntésével – lehetővé tette ipartársulattá történő átalakítását.³⁴

Az ipartársulatok szakmai érdekképviselési tevékenységet végeztek.³⁵ A törvénycikk értelmében, az iparosok közös érdekeik előmozdítása érdekében egyesülhettek ipartársulatokká.

Az előzőek alapján megállapítható, hogy a dualizmus gazdaság- és iparirányításának első korszaka 1867-től az 1884. évi XVII. törvénycikk – az úgynevezett második ipartörvény – hatálybalépéséig tartott és messzemenően liberális irányzatú volt. Ezzel együtt ezt a korszakot is aktív jogalkotói tevékenység jellemezte. A törvényalkotás tárgyköréit vizsgálva a gazdaság/ipar egészét átfogó módon érintő törvénycikkek mellett megtalálhatók az egyes gazdasági tevékenységgel, konkrét beruházással kapcsolatos jogszabályok is. Az előbbire példa a kisajátításról rendelkező 1868. évi LV. törvénycikk, illetve az ipartörvényről szóló 1872. évi VIII. törvénycikk. A második kategóriába tartozik, például a diósgyőri vasgyár költségeiről rendelkező 1878. évi II. törvénycikk és az Országház építéséről szóló 1880. évi LVIII. törvénycikk.³⁶

Magyary Zoltán álláspontja szerint körülbelül 1870-re kialakult az úgynevezett nagykapitalizmus, amelynek jellemzése során, tulajdonképpen a globalizációra ismerhetünk. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági élet többé már nem az egyének létért való küzdelme volt szabad verseny mellett, amelyben a jobb kiválasztódik. Ennek az új korszaknak a jellemzője, hogy a verseny fokozatosan korlátozódik, amelyben az egyén már önmagára utaltan nem tud megállni

³³ V. Fodor Zsuzsa: A veszprémi ipartestület története I. Rész 1886–1890. In Töröcsik Zoltán – Uzsoki András (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18. Veszprém, A Veszprém Megyei Múzeum Igazgatóság Kiadványa, 1987. 517.

³⁴ 1872. évi VIII. törvénycikk az ipartörvény 76. § (25).

³⁵ Draskóczi et al. (2002): i. m. 249.

³⁶ Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1930. 81–85.

és így szervezkednie kell. A tőke részvénytársaságok formájában koncentrálódik, a munkaadók kartellekben és trösztökben egyesülnek, a fogyasztók szövetkezeteket hoznak létre. A szabad verseny belső okokból fokozatosan korlátozódik és végül maga a gazdaság fordul az államhoz, először vámvédelemért. Ez megszünteti a szabadkereskedelmet és a tiszta liberalizmust. A 20. század elejére már kifejlődik az imperializmus, amely a föld összes nyersanyagát termelő területnek és valamennyi fontos piacnak, a vezető kapitalista államok által történő lefoglalását és teljes felosztását jelenti. A gazdasági kapcsolatok országok, sőt földrészek határait is túllépik és nemzetközi kartellek és érdekcsoportok jönnek létre. A gazdasági tevékenység mind szélesebb körét magukba integráló, egyre nagyobb értékű tőkét koncentráló, egyre több munkást foglalkoztató különböző vállalati kombinációk jönnek létre. Magyary Zoltán szerint ezeknél a nyersanyagtermelést, -előállítását és a forgalomba hozatalt, valamint a finanszírozást is magukba olvasztó vállalatoknál az egyes üzemek és kereskedelmi fiókok lehetnek különböző városokban, országokban, illetve világrészekben, hiszen megfelelő tőkével és organizációval minden feladat elvégezhető. Ezeknél az új típusú vállalatoknál kiemelkedően fontos a főnök és a vezetése alatt állók felkészültsége az úgynevezett emberi tényező.³⁷

A céhrendszert megszüntető első ipartörvény az 1872. évi VIII. törvénycikk – a gazdasági szabadság akkor divatos elméletének megfelelően – „a korlátlan iparszabadság elvét juttatja diadalra”.³⁸ A törvény szerint mindenki szabadon folytathat bármiféle ipart.

Iparengedélyre nincs szükség, az iparigazolvány díjtalan, mindenki több ipart is folytathat, ipari termékeit bárhol árusíthatja, az iparcikkek árát szabadon állapíthatja meg, ipartársulatba nem köteles belépni.³⁹

A korlátlan iparszabadság a nagyiparnak kedvezett, viszont elsorvasztotta a kisipart, különösen a kézműipart.⁴⁰

A második ipartörvény, az 1884. évi XVII. törvénycikk 1884. október 1-jei hatálybalépésétől az első világháború kitöréséig

Az iparirányítás elméleti kérdései

A korlátlan iparszabadság hátrányos következményei hamar megérlelték az ipartörvény reformját. 1884. október 1-jén lépett hatályba, a második ipartörvény,

³⁷ Magyary (1930): i. m. 25–27.

³⁸ Egyed István: *Iparjog*. Budapest, Franklin Társulat, 1925. 8.

³⁹ Egyed (1925): i. m. 8.

⁴⁰ Egyed (1925): i. m. 8.

az 1884. évi XVII. törvénycikk. Ez a törvény – még mindig – az iparszabadság alapján áll, azonban az iparfejlesztés és az ipari rend érdekében már korlátokat tartalmaz.⁴¹ Közel harminc év múlva került sor a második ipartörvényt módosító novella, az 1922. évi VII. törvénycikk megalkotására.

Régi gyakorlat alapján a kereskedelem – amelynek jogviszonyait külön törvény az 1875. évi XXXVII. törvénycikk rendezi – a jog megszerzésére és gyakorlása szempontjából az iparra irányadó szabályok hatálya alá tartozik.⁴²

A korabeli közgazdaság-tudományi felfogás szerint az ipar egyike a termelés három ágának. E szerint az álláspont szerint, a termelés másik két ága az őstermelés és a kereskedelem.⁴³

A kereskedésnek az ipartörvény hatálya alá vonását két érv indokolta. Az egyik, hogy a kereskedelem területén védelmezendő érdekek az ipari érdekekkel rendszerint azonosak. A másik, hogy az ipar és a kereskedelem a gyakorlatban nem különül élesen el egymástól.⁴⁴

Jelentős különbségek vannak a szabad, a képesítéshez kötött és az engedélyköteles iparok jellemzői, a kézműipar és a gyáripar ismérvei között.⁴⁵

Képesítéshez kötött iparnak tekintendő az az ipar, amely kézműves jellegénél fogva csak megfelelő szakképzés és hosszabb gyakorlás útján sajátítható el, és amelynek végzése a törvényben meghatározott szakképzettség igazolásához van kötve. Az engedélyhez kötött ipar gyakorlása közszempontból külön feltételek igazolásához kötött engedély megadásától függ. Ilyen közérdekű szempontok lehetnek egyebek mellett a következők: a köz- vagy állategészségügy, közbiztonság, közrendészet, közérkölciség.⁴⁶ Szabad ipar az, amelynek gyakorlásához sem képesítésre, sem pedig engedélyre nincs szükség.

Egyed István álláspontja szerint, az iparszabadság jogilag az az állapot, amelyben az ipar megkezdése és gyakorlása mindenki számára tetszése szerint lehetséges, külön feltétel térbeli, időbeli, vagy más korlát nélkül. Az iparszabadság kinyilvánítására először 1791-ben került sor Franciaországban. Teljes iparszabadság esetén az iparűzésnek egy korlátja van, a szabad verseny. A korlátlan iparszabadság ellentéte a céhrendszer, illetve a szocialista államrend.⁴⁷

A korlátlan iparszabadság és az iparszabadság teljes hiánya között, az ipari rendnek számos közbenső állapota képzelhető el. Az egyes államokra – a 20. század elejére – túlnyomó részben, ilyen közbenső ipari rendszer volt jellemző,

⁴¹ Egyed (1925): i. m. 8.

⁴² Egyed (1925): i. m. 21.

⁴³ Egyed (1925): i. m. 21.

⁴⁴ Egyed (1925): i. m. 21.

⁴⁵ Egyed (1925): i. m. 14–18.

⁴⁶ Egyed (1925): i. m. 50.

⁴⁷ Egyed (1925): i. m. 21.

azaz az országok a korlátolt iparszabadság állapotában voltak/vannak. A szabad verseny önmagában nem képes a közérdeket biztosítani.⁴⁸

Az iparszabadság korlátja elsősorban a közérdek. Korlátozás történhet ezen kívül az iparos osztály vagy annak egyes csoportjai érdekében is. Ilyen megoldásokat alkalmaznak például a háziipar, illetve a helyi ipar védelme érdekében. Az iparjog ilyen esetekben az iparpolitika szolgálatában áll és általában az ipar vagy bizonyos ipari foglalkozási ágak előmozdítását célozza. Az ilyen támogatások természetesen a közérdeket nem sérthetik vagy veszélyeztetik.

Az ipari közigazgatás akkor válik különösen jelentőssé, amikor az állam az ipari életet különböző szempontból korlátozó szabályokkal „hálózza át”.⁴⁹ Az iparjog feladata ezeknek a korlátozó szabályoknak az összeállítás, rendszerbe foglalása és feldolgozása.

Az ipartörvény aprólékosan szabályozza az ipar megkezdésének és megszűnésének kérdéseit. A törvénycikk részletesen ismerteti az iparigazolvány és az iparendély kiadásával kapcsolatos rendelkezéseket, az engedélyhez kötött iparokat, a más iparra való áttérés és az iparok együttes gyakorlásának szabályait. A törvény fontos eszköznek tekinti a segédi vizsgálatot, az ipari szak- és mestervizsgálatot is.⁵⁰

Az állam az iparjogi szabályok megalkotásával egyrészt az ipari élet külső jogviszonyainak rendezésére is törekszik. Az állam az iparjogi szabályok megalkotásával ugyanakkor az ipar védelmét, támogatását, fejlődését, fellendülését is szolgálja. Fejlett iparral rendelkező társadalmakban az állami szerepvállalásra kevésbé van szükség. Azokban az országokban azonban, ahol az ipari élet teljesen hiányzik, vagy kezdetleges állapotban van, nagyon nagy jelentősége van az „állam védő és támogató működésének”.⁵¹ Kedvező társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális feltételek között az ipar rendszerint magától is fejlődik, de az állam támogatásának ilyenkor is jótékony hatása van.

Az iparpolitika – az iparendszertől eltérően – „azon állami működés foglalat, amely törvényhozási és kormányzati úton a hazai ipar védelmére és fejlesztésére irányul”.⁵² A hazai ipar azonban, a végletekbe menően nem támogatható. Egyrészt nem történhet a többi termelési ág (mezőgazdaság, kereskedelem) hátrányára, másrészt a kizárólag mesterséges eszközökkel fejlesztett ipar úgyis életképtelen. Az iparpolitika eszközei koronként változtak. A 19. században elsősorban a vámrendszer állt az iparpolitika középpontjában, a 20. századtól azonban felismerték például az iparoktatás jelentőségét is.

⁴⁸ Egyed (1925): i. m. 21–24.

⁴⁹ Egyed (1925): i. m. 26.

⁵⁰ Egyed (1925): i. m. 27–60.

⁵¹ Egyed (1925): i. m. 94.

⁵² Egyed (1925): i. m. 94.

Az általános iparpolitika az ipar egyetemes érdekeit támogatja. Emellett létezik azonban a különleges célokat szolgáló iparpolitika is. Ekkor az állam, az ipar valamelyik ágát (például gyáripár, kézműipár, háziipár) vagy egyes ipari szakmákat (például textilipár) preferál.

Az ipar megkezdésére és gyakorlására vonatkozó jogszabályok között is nagy számban találhatók olyanok, amelyek a rendészeti célok mellett iparpolitikai érdekeket is szolgálnak. Az ipari képesítés szabályozása védi és támogatja a kézműipart. Vannak azonban olyan ipari intézmények, amelyek kifejezetten iparfejlesztési célokat szolgálnak, ilyen az ipari tulajdonjogok védelme. Ebbe a körbe tartozik: a szabadalom, az ipari minta, a szerzői jog, az ipari titok és az üzleti hírnév védelme, az iparvállalatok jelzésére szolgáló megjelölések, tehát a cég, a védjegy- és egyéb megjelölések (elnevezés, jel, vagy rajz, jellegzetes külső), az üzleti titok védelme, az üzleti hírnév oltalma, az üzleti tulajdonjog nemzetközi védelme.

Az iparfejlesztés kiemelkedően fontos területe az iparoktatás, ahol az államnak nagyon jelentős feladatai vannak. Ezek közé tartozik az ipariskolák létesítése és fenntartása, a gyakorlati úgynevezett műhely kiképzés szabályozása és ellenőrzése. Hasonlóan lényeges állami tennivaló az ipari kultúra fejlesztése, szak- és ismétlődő tanfolyamok szervezésével, kiállítások rendezésével stb.

A védvámrendszer a hazai ipar támogatásának kiemelkedő fontosságú területe. A vámtarifa háromféle módon szolgálhatja a hazai ipar érdekeit:

1. A belföldön hiányzó ipari célokra szolgáló nyersanyagok, félgyártmányok és gépek behozatalát mozdíthatja elő vámmentességgel vagy alacsony vámtételek alkalmazásával.
2. Magas vámtételek megállapításával (védvám) megakadályozza vagy megnehezíti kész iparcikkek behozatalát, a hazai iparral való verseny kizárása, illetve megnehezítése érdekében.
3. Szabaddá teszi a belföldi iparcikkek kivitelét.

Azokban az államokban, ahol megvannak az ipar természetes fejlődésének az előfeltételei, az időleges védvámok átsegíthetnek „az ipar megalapozásának kezdő nehézségein”, és új iparágak felvirágzását eredményezhetik.⁵³

Az iparvállalatok segélyezése alatt elsősorban az adómentességet, az egyéb közszolgáltatások alóli mentességet, a vasúti tarifakedvezményeket, az állami pénzbeli támogatásokat (szubvenciókat), az állami részesedést, a közszállításokat és egyéb kedvezmények biztosítását érthetjük.

Állami pénzbeli támogatás nyújtható „egyszer s mindenkorra” vagy bizonyos időn át visszatérő összegként. Állami szubvencióban kell részesíteni a gyáripár

⁵³ Egyed (1925): i. m. 115.

mellett a kisipart és a háziipart egyaránt.⁵⁴ Az adómentesség, az egyéb közszolgáltatások alóli mentesség, a vasúti tarifakedvezmény és az állami szubvenció tárgyában benyújtott kérelmekről a kereskedelemügyi miniszter határoz, a pénzügyminiszterrel egyetértésben. Az állam állami vagy általános közgazdasági érdekeket szolgáló iparvállalatok megalakulását segíti elő tőke befektetésével vagy apport szolgáltatásával. Az állam részvénytársaságokban szerezhethet tulajdonosi részesedést, meghatározott számú részvény átvételével.

Az úgynevezett közszállítás az iparfejlesztés fontos eszköze. Az államot a saját megrendeléseinél nemcsak pénzügyi, hanem ipartámogatási szempontok is irányítják. Az állami megrendelések a vállalatok számára jelentős anyagi és erkölcsi támogatást jelentenek.

Egyéb kedvezményként az állam például a só vagy más állami monopólium körébe tartozó cikkek árát kedvezményesen állapíthatja meg az iparvállalatok részére, vagy önköltségi áron iparvágányokat rakathat le számukra. A segélyezés az 1890. évi XIV. törvénycikk alapján kiterjed a hazai ipart támogató pénztézetekre is.

Az államon kívül a törvényhatóságok és a községek is nyújthatnak – az előbbiekben említett – kedvezményeket az iparvállalatok számára, miniszteri jóváhagyás mellett.

Az iparfejlesztés szolgálatában álló egyéb eszközök között említeni kell az ipari hitelt, az ipari szövetkezeteket, az ipari célú kisajátítást, az iparvasutak és iparvágányok létesítését, valamint az ipari statisztika készítését.

Az ipar irányítása a gyakorlatban

A második ipartörvény hatálybalépésétől az első világháború kezdetéig tartó második periódust, az előző korszakhoz képest sokkal aktívabb állami gazdasági beavatkozás és a gazdaság elsősorban az ipar állami támogatása jellemezte.

Az 1880-as évek elejétől érvényesült állami iparfejlesztési politika keretében, a magyar állam tudatosan törekedett az ipari fejlődés mesterséges eszközökkel történő serkentésére, az ágazati korrekció befolyásolására.⁵⁵

A közvetlen ipartámogatási eszközök között megtalálhatók voltak a vámkedvezmények, az ipartelepítést célzó adókedvezmények, a közszállítással kapcsolatos kedvezmények, a célszerű vasúti tarifarendszer, valamint a közvetlen

⁵⁴ Egyed (1925): i. m. 118.

⁵⁵ Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002. 238.

pénztámogatás. A közvetett eszközök közül a legfontosabbnak az iparoktatás fejlesztését tekinthetjük.⁵⁶

Az első ipartámogatási törvény volt az 1881. évi XLIV. törvénycikk a hazai iparnak adandó állami kedvezményekről. A törvény a modern technikai feltételekkel rendelkező és az országban addig nem gyártott iparcikkeket előállító meglévő, vagy újonnan létesítendő gyárak részére állami kedvezményeket biztosított.⁵⁷ Az állami kedvezmény az 1870. évi LI. törvénycikk 2. §-ában megadott házadómentességen kívül 1895. év végéig adó- és illetékmentességet, valamint ipari célú só felhasználása esetén kedvezményes árakon történő hozzáférést jelentett.⁵⁸ A kedvezményekről a földművelésügyi miniszter és az ipar- és kereskedelemügyi miniszter „egyetértőleg” a pénzügyminiszterrel esetről esetre „határozott”.⁵⁹ 1885 és 1888 között 236 újonnan létrehozott és 187 már működő üzem vette igénybe az állami kedvezményeket.⁶⁰

Az 1890 évi XIII. tc. tovább bővítette az állami támogatási lehetőségeket. Például a kedvezményben részesülő gyárak javára végleges vagy ideiglenes kisajtításnak volt helye.⁶¹ A kedvezmények időtartama 15 évre hosszabbodott.⁶² Bevezették a kamatmentes állami hitelek folyósítását, mintegy 3 millió korona összegben. Ezt követően áttértek az állami szubvenciók rendszerére, amely a létesítendő gyár alaptőkéjének 1/10–1/3 részéig terjedhetett.⁶³

Az állami ipartámogatás területén nagy fellendülést a harmadik ipartámogatási törvény, az 1899. évi XLIX. törvénycikk hozott. A törvény alapján 1899–1907 között 9 millió korona állami támogatást folyósítottak.⁶⁴

A törvény a kedvezményben részesíthetők körét jelentősen kiszélesítette. Ebbe a kategóriába kerültek – egyebek mellett – a nehézipar jelentős területei, így a fémlemez hengerművek, a fegyvert és szerszámgépeket előállító gyárak, a műszer-, tanszer- és óraüzemek, a vegyi készítményeket előállító gyárak, műtrágya üzemek, valamint a villamosságot előállító telepek jelentős része.⁶⁵

Ugyancsak felvették a kedvezményezetttek közé a kézműiparosokból vagy mezőgazdákából alakult szövetkezeteket, amennyiben azok a törvényben taxatív felsorolt cikkeket gyártották.⁶⁶ Végül, de nem utolsósorban azok a vállalatok is

⁵⁶ Hetényi (2002): i. m. 357.

⁵⁷ 1881. évi XLIV. törvénycikk a hazai iparnak adandó állami kedvezményekről 1. §.

⁵⁸ 1881. évi XLIV. törvénycikk 2. §. (1)–(3).

⁵⁹ 1881. évi XLIV. törvénycikk 3. §.

⁶⁰ Berend T. – Ránki (1976): i. m. 124.

⁶¹ 1890. évi XIII. törvénycikk a hazai iparnak állami kedvezményekben való létesítéséről 5. §.

⁶² 1890. évi XIII. törvénycikk 3. §.

⁶³ Berend T. – Ránki (1976): i. m. 124.

⁶⁴ Berend T. – Ránki (1976): i. m. 124.

⁶⁵ 1899. évi XLIX. törvénycikk a hazai iparnak állami kedvezményekben való részesítéséről 1. §. (2).

⁶⁶ 1899. évi XLIX. törvénycikk 1. §. (3).

kedvezményben részesülhettek, amelyeket nagyobb számú háziiparos foglalkoztatására hoztak létre.⁶⁷

A törvénycikk egyértelműen rögzíti, hogy az eljáró kereskedelemügyi miniszter a pénzügyminiszterrel „egyetértőleg” a kedvezmények megadását feltételekhez kötheti, illetve azok kiadását megtagadhatja olyan esetekben, ha a már fennálló ipar érdekei úgy kívánják.⁶⁸

A tárgykörben megalkotott negyedik törvény, a hazai iparfejlesztésről szóló 1907. évi III. törvénycikk az előzőeknél is szélesebb lehetőségeket teremtett a magyar ipar állami eszközökkel történő támogatására. Ennek alapján a kormány felhatalmazást kapott minden olyan cikk előállításának állami kedvezményekben történő részesítésére, „amelyek gyártásának fokozását általános közgazdasági érdekek teszik kívánatossá”.⁶⁹ Az új alapítású üzemek mellett a meglévő gyárak fejlesztése és bővítése is támogatható volt. A törvény a 15 évre biztosítható kedvezmények mellett a kereskedelemügyi miniszternek felhatalmazást adott arra, hogy olyan esetekben, amikor „az iparvállalat létesítését, kibővítését vagy fenntartását általános közgazdasági érdekek teszik kívánatossá, a hazai ipari termelés fokozása, vagy biztosítása céljából egyes vállalatoknak [...] akár egyszer s mindenkorra, akár több évre szóló, államsegélyt engedélyezhessen, vagy az ilyen vállalatok létesítését estleges állami részesedés útján is előmozdíthassa”.⁷⁰ Az érintett cég tehát vagy pénzbeli támogatást kapott, vagy a miniszter az állam nevében a társaság részvényeiből jegyezhetett. A hazai iparfejlesztésről szóló 1907. évi III. törvény alapján már az első három évben 10,6 millió koronát folyósítottak az iparnak, többet, mint az előző törvény alapján összesen 9 év alatt.⁷¹

Az állami ipartámogatás elsősorban a könnyűipar fejlesztését célozta. Az élelmiszeripar kivételével a könnyűipari ágazatok (textilipar, ruházati ipar, bőripar), az Osztrák–Magyar Monarchián belüli munkamegosztás következtében, hátrányban voltak a fejlettebb osztrák és cseh területekhez képest. Így elmaradtak maradtak, és a lakossági igényeknek csak kis részét tudták kielégíteni.

Az állam azonban a nagyipar fejlesztésére is nagy erőfeszítéseket tett. A hazai közszállítási rendszert például úgy alakította át, hogy annak elsődleges szereplője a hazai nehézipar lett.⁷²

A magyar kapitalista fejlődés vizsgálatánál külön figyelmet érdemel a kisipar meghatározó jelentősége. A gyáripar fejlődése nem szüntette meg a kisáru-termelést, de jelentősen átalakította azt. A feudalizmusra jellemző rendelkezésre

⁶⁷ 1899. évi XLIX. törvénycikk 1. §. (4).

⁶⁸ 1899. évi XLIX. törvénycikk 6. §.

⁶⁹ 1907. évi III. törvénycikk a hazai ipar fejlesztéséről 1. §.

⁷⁰ 1907. évi III. törvénycikk 9. §.

⁷¹ Berend T. – Ránki (1976): i. m. 124.

⁷² Kaposi (2002): i. m. 239.

dolgozó kézműiparból piacra termelő kisárutermelő üzemeknek teremtett helyet. 1852-ben az önálló iparosok száma 227 229 volt. 1870-ben ez a szám 291 091-re, 1880-ra pedig 387 636-ra emelkedett. 1880-ban a kb. 400 000 munkás három-negyed része szintén a kisiparban dolgozott. A kisiparban tehát összesen mintegy 6–700 000 fő (önálló kisiparos és munkás) tevékenykedett, a nagyiparban dolgozók száma pedig 110 000 volt.⁷³

Az 1990 és az első világháború közötti időszak a magyar kapitalizmus leggyorsabb fejlődési szakasza volt.

1897-ben Tisza István a következőket írta: „Kevés dolog volt és lehetett oly üdvös reánk, gazdákra nézve, mint az ipar gyors fellendülése úgy Ausztriában, mint különösen hazánkban. Ennek köszönhetjük nemcsak búza és húsfogyasztásunk gyors emelkedését, de azt is, hogy mind több és több gazdája, több és több vidéke hazánkban élvezi a városi fogyasztó közönség közellétének kiszámíthatatlan előnyeit.”⁷⁴

A századfordulón már létrejöttek és virágzásnak indultak azok az iparágak (elektromos ipar, vegyipar), amelyek az első világháború után váltak az ipari fejlődés motorjává.⁷⁵

1890-re a kisipari vállalkozások száma 1880 hoz képest 20%-kal nőtt. A kisiparban alkalmazottak száma 1890-ben 280 000 volt, 1990-ra ez a szám 334 000-ra emelkedett.

A századfordulót követően a nagyipar súlyának növekedése egyértelműen érzékelhetővé vált. A kisiparosok összlétszáma növekedett, de néhány iparágban (építőanyag-, bőr-, textil-, élelmiszer-, vegyipar) már abszolút visszaesés is bekövetkezett.

Az első világháborút megelőző évtizedben már egyértelműen csökkent a kisipar szerepe, az ország ipari termelésének mintegy 25%-ára esett vissza.

Ebben az időszakban a kisipar fejlődésének súlypontja egyértelműen vidékre helyeződött át.⁷⁶ Az iparban foglalkoztatottak alakulása jól mutatja az ipari fejlődés folytonosságát. Az 1890., 1900. és az 1910. évi népszámlálás adatai szerint az iparban dolgozók aránya 12,3, 13,8 és 17,4% volt.⁷⁷

⁷³ Ránki György: A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. *Történelmi Szemle*, 7. (1964), 2. 423–452.

⁷⁴ Tisza István: Magyar agrár – politika (részletek). In Bekker Zsuzsa (szerk.): *Magyar közgazdasági gondolkodás*. Budapest, Aula, 2002. 453.

⁷⁵ Gunst (1996): i. m. 11.

⁷⁶ Ránki (1964): i. m. 303–312.

⁷⁷ Buday László: Magyarország küzdelmes évei. In Czoch Gábor et al. (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003. 344.

A gyáriparban foglalkoztatottak száma 1884 és 1913 között 101 000 főről 496 000 főre emelkedett. A gyáripar fejlődési üteme ebben az időszakban 5,5–6% volt, ami meghaladta az ipari növekedés 4%-os arányát.

Annak ellenére, hogy a kisipar súlya az iparon belül – a korábban említettek szerint – 25%-ra mérséklődött, a magyar gazdaság megőrizte azt a kisipari rendszert, amelynek keretei között az iparos egyedül vagy néhány fős segédszeméllyel dolgozott. 1910-ben az 1–5 fővel dolgozó ipari vállalkozások, az összes ipari üzem több mint felét (50,3%) tették ki. Magyarországon – kevés kivételtől eltekintve – nem működött az a Nyugat-Európában általános tendencia, amely szerint a kis üzemek anyagi megerősödésüket követően egyre nagyobb szervezetté fejlődnek és így egy masszív középüzemi hálózatot hoznak létre.⁷⁸

Szervezeti kérdések

A 19. század végén jelentős változások történtek a gazdasági igazgatás központi szervezeti rendszerében. Az 1889. évi XVIII. törvénycikk a közmunka és a közlekedésügyi minisztériumot kereskedelemügyi minisztériummá, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumot földművelésügyi minisztériummá szervezte át.⁷⁹ A kereskedelemügyi minisztérium hatáskörébe a következő ügyek tartoztak: vasutak, hajózás, közutak, magaspépítészet, kereskedelem, szabadalmi ügyek stb. A földművelésügyi minisztérium hatásköre pedig – egyebek mellett – kiterjedt az összes egyéb gazdasági ügyre, a bányaugyekre, valamint a gazdasági szakoktatásra is. A kereskedelmi és iparkamarák felügyeletét közvetlenül a kereskedelemügyi miniszter végezte. 1893-ban jött létre az iparfelügyelet, amely elsősorban a munkásvédelem ellenőrzésével kapcsolatos feladatokat látta el.⁸⁰

A m. kir. iparügyi minisztérium tevékenységével kapcsolatban három feladatcsoportot különböztethetünk meg.⁸¹

A miniszter mint „legfőbb ipari kormányhatóság” hatáskörébe tartozik az iparügyi törvények előkészítése és végrehajtásuk biztosítása, a nemzetközi szerződések és egyezmények előkészítésénél, megkötésénél és ratifikálásánál való közreműködés. A törvények végrehajtásával kapcsolatban köteles megfelelő szervezetet felállítani és működtetni. Köteles továbbá a törvények végrehajtására szükséges rendeleteket és szolgálati utasításokat kiadni és a törvény végrehajtásának akadályait elhárítani.

⁷⁸ Kaposi (2002): i. m. 240.

⁷⁹ 1889. évi XVIII. törvénycikk az 1847/8 évi III. tc. 14. §-nak módosításáról 2. §.

⁸⁰ Horváth (2014): i. m. 240.

⁸¹ Egyed (1925): i. m. 175.

Az iparügyi kormányzatban elfogadott irányelvek szabják meg a kormány iparpolitikáját. A kereskedelemügyi miniszter második kiemelkedően fontos feladatát jelenti ennek az iparpolitikának a legfőbb irányítása, a parlament és a közvélemény előtt történő felelős képviselése. Az iparpolitika mindenkor iránya határozza meg a kormány passzív, megfigyelő vagy aktív, beavatkozó magatartását az ipari élet jelenségeivel kapcsolatban. Az iparpolitika irányítása, természetesen nem elszigetelten, hanem valamennyi gazdasági ágazatra figyelemmel történik. A kereskedelemügyi miniszter „hivatása”, hogy iparpolitikájának elveit a többi gazdasági szakminiszter esetlegesen ellentétes irányú törekvéseivel szemben is kellő súllyal érvényesítse. A miniszter kötelessége, hogy az ország közgazdasági életének egységes irányításánál, az ipari érdekek megóvásáról és érvényesítéséről az ipar jelentőségéhez illő mértékben gondoskodjon. A gazdasági szakminiszterek között esetleg felmerülő ellentétek kiegyenlítése a minisztertanács feladata.

A kereskedelemügyi miniszter feladatainak harmadik csoportját az egyes üggekkel kapcsolatos feladatok jelentik. A miniszter ipari közigazgatási és ipari kihágási ügyekben harmadfokú hatóság, azonban jó néhány kérdésben másodfokú, illetve elsőfokú hatáskörrel is rendelkezik. A tudós megállapítja, hogy a kereskedelemügyi miniszter „túl van halmozva” gyakran kis jelentőségű konkrét iparügyek intézésével, amelyek részben elvonják a figyelmét a fő feladatairól.

Az iparügyek kormányzásában a miniszter mellett részt vesznek a törvényhatóságok és a rendezett tanácsú városok is. Az iparügyi kormányzásba egyrészt a központi kormánynál, másrészt a helyi önkormányzati testületeknél „befolyhatnak” az ipartanácsok, a kereskedelmi és iparkamarák, illetve az ipartestületek.⁸² Ezek a szervezetek természetesen csak javaslattevési és véleményezési jogosítványokkal rendelkeznek, döntési és irányítási joguk nincs.

Az iparosok önkormányzati alapokon működő érdekképviselői szervezetei az ipartestületek, valamint a kereskedelmi és iparkamarák. Ezek az érdekképviselői szervek nemcsak az iparügyi kormányzásba „folynak be”, hanem részt vesznek az iparügyi közigazgatás munkájában is. Az ipartestületek mint kisegítő hatóságok járnak el, a kereskedelmi és iparkamarák többféle módon működnek közre az iparügyek intézésében.⁸³

Az iparhatóság fogalma alatt a jogszabályok értelmében az egyes közigazgatási ügyekben eljáró hatóságokat értjük. Az iparhatóságok hatáskörébe tartozik általában mindazoknak a teendőiknek az ellátása, amelyek az ipartörvény végrehajtása során felmerülnek (például iparjogosítványok kiadása, iparlajstrom vezetése, ipari alkalmazottak ügyeinek intézése stb.). A rendészeti ügyek azonban nem tartoznak ebbe a körbe, hiszen ezeket az 1901. évi XX. törvénycikk

⁸² Egyed (1925): i. m. 176.

⁸³ Egyed (1925): i. m. 176.

a rendőrhatalóságok hatáskörébe utalta. Az iparhatóságoktól meg kell különböztetni az iparügyekben bíraskodó rendes és közigazgatási bíróságokat, valamint az egyéb közigazgatási hatóságokat. Megkülönböztetjük a rendes és a kisegítő iparhatóságot. Az ipartörvény a rendes iparhatósági jogkörök ellátására nem hozott létre külön hatóságokat, hanem az ipari közigazgatási feladatokat az általános közigazgatási szervek látják el. Az iparhatóságok támogatására rendelt szervek a kisegítő iparhatóságok. Ilyennek minősülnek például a kereskedelmi és iparkamarák, az ipartanácsok, és az ipartársulatok.

A rendes iparhatóságok vagy elsőfokúak, vagy fellebbviteliek. Elsőfokú iparhatóság: a) községekben a főszolgabíró; b) rendezett tanácsú városokban a városi tanács; c) törvényhatósági joggal felruházott városokban a rendőrkapitány; d) Budapesten a kerületi előljáró. Az adott ügyben az az iparhatóság az illetékes, amelynek területén az iparüzlet található. Az iparhatóság előtt folyó eljárásra a közigazgatási eljárás általános szabályai az irányadók, a kihágási eljárás szabályainak kisegítő alkalmazásával. Az elsőfokú iparhatóságok határozatai ellen a „felsőbbfokú” iparhatóságokhoz lehet fordulni, fokozatos jogorvoslati eljárási rend keretében.

Az iparhatóságok ipari közigazgatási ügyekben hozott határozatai ellen, általában nem lehet panasszal fordulni a közigazgatási bírósághoz.⁸⁴ Magyary Zoltán *A magyar közigazgatás* című munkájában a gazdasági közigazgatás szervezeteinek bemutatása mellett sort kerít minden olyan szervezet jellemzésére, amely az iparral összefüggően feladatokat végez. Így a szerző mint közttestületekkel foglalkozik – a már említett – ipartestületekkel, a kereskedelmi és iparkamarákkal, illetve a mérnöki kamarával.⁸⁵

Összefoglalóan megállapítható, hogy a magyar gazdaság fejlődésében a kiegyezéstől az első világháború kitöréséig terjedő korszak sok pozitív változást hozott. Magyarország gazdasági növekedési üteme 1867 és 1914 között felülmúlta Ausztriáét, és Európában is a leggyorsabbak közé tartozott. A magyar területek a kiegyezés után gyors ütemű ipari fejlődésnek indultak. Ez a fejlődési ráta azonban csak csökkentette a Nyugat-Európához képest meglévő lemaradásunkat, de azt messze nem szüntette meg. Magyarország ugyanakkor jóval kedvezőbb helyzetbe került, mint Kelet-Közép-Európa többi országa.⁸⁶ A dualizmus gazdasági fejlődése és az állam szerepvállalása a második ipartörvény az 1884. évi XVII. törvény 1884. október 1-jei hatálybalépéséig tartott és messzemenően liberális irányzatú volt. Az első világháború kitöréséig tartó második szakaszt, aktív állami beavatkozás jellemezte. Ez jelentett egyrészt egy nagyon erőteljes

⁸⁴ Egyed (1925): i. m. 176.

⁸⁵ Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942b. 230–242.

⁸⁶ Rondo (1998): i. m. 312–314.

fejlesztési, támogatási tevékenységet, másrészt a gazdasági tevékenységben való közvetlen állami részvételt is, például a közüzemek létrehozását. Az állami protekcionista intézkedéseknek is köszönhető gazdasági fejlődés a 19. század végére, elsősorban a nehéziparban és az élelmiszeriparban következett be. A magyar állam igyekezett segíteni a könnyűipar más területeit is, kisebb eredményességgel. Az Osztrák–Magyar Monarchia keretén belül megvalósult modernizáció azonban minden sikere ellenére erősen birodalomfüggő, inkubációs jellegű volt.⁸⁷

A kiegyezés és az első világháború között Magyarországon kialakult a gazdaságirányítás, így az iparirányítás stabil rendszere, amely az állami funkciók változásából következő áttekinthető feladatokat, megfelelő szervezetet és felkészült személyi állományt jelentett.

A birodalom megszűnésével azonban a monarchiát alkotó államok között korábban kiépített és viszonylag jól működő gazdasági munkamegosztás teljesen szétesett. Magyarország az első világháborús és a trianoni veszteségek, a gazdasági válság, a háborús jóvátétel, a környező országok által alkalmazott gazdasági blokád mellett volt kénytelen egész gazdaságát újjáépíteni és kilépni a világpiacra.

⁸⁷ Lentner (2011): i. m.

Irodalomjegyzék

- Bácskai Tamás (szerk.): *A Magyar Nemzeti Bank Története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924*. Budapest, KJK, 1993.
- Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. 2. kiadás. Budapest, KJK, 1976.
- Botos János: *A Magyar Nemzeti Bank Története II. Az önálló jegybank 1924–1948*. Budapest, Presscon, 1995.
- Buday László: Magyarország küzdelmes évei. In Czoch Gábor – Faragó Tamás – Kövér György – Pogány Ágnes – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003.
- Csikós-Nagy Béla: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredforduló küszöbén*. Budapest, Akadémiai, 1996.
- Draskóczi István – Búza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János: *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Budapest, Aula, 2002.
- Egyed István: *Iparjog*. Budapest, Franklin Társulat, 1925.
- Gunst Péter: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- Hetényi István: Gazdaságpolitikai kérdések a dualizmus korában. In Bekker Zsuzsa (szerk.): *Magyar közgazdasági gondolkodás (a közgazdasági irodalom kezdetétől a II. világháborúig)*. Budapest, Aula, 2002. 350–351.
- Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE KTK, 2014.
- Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2002.
- Katus László: A Monarchia közös piaca. *Magyar Tudomány*, 34. (1989), 10–11. 808–820.
- Kövér György: Centripetális és centrifugális gazdasági erők az Osztrák–Magyar Monarchiában. In Czoch Gábor – Faragó Tamás – Kövér György – Pogány Ágnes – Szávai Ferenc – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti szöveggyűjtemény XIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003.
- Lentner Csaba: Az állami szerepvállalás gazdaságpolitikájának történelmi és tudományos háttere Magyarország példáján keresztül. *Gazdasági Élet és Társadalom*, 12. (2011), 1–2. 90.
- Lőrincz Lajos: *A közigazgatás alapintézményei*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, HVG-ORAC, 2010.
- Magyary Zoltán: *A magyar állam költségvetési joga. Közigazgatási jogi tanulmány*. Budapest, A „Studium” Bizománya IV. Múzeum – Körút 21, 1923.
- Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1930.
- Magyary Zoltán: *Magyar közigazgatás*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942a.
- Magyary Zoltán: *A magyar közigazgatás racionalizálása*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942b.
- Ránki György: A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. *Történelmi Szemle*, 7. (1964), 2. 423–452.
- Rondo, Cameron: *A világ gazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig*. Budapest, Maecenas, 1998.
- Rózsáné Lendvai Anna: 19. századi inasfelszabadító levelek az első magyar ipartörvényig. In Kunics Zsuzsa (szerk.): *Zalai Múzeum 7. 1997. Zalaegerszeg, Közlemények Zala Megye Múzeumaiból*. A honfoglalás 1100. évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi

történettudományi-helytörténeti konferencia előadásai, 1996. október 17–18. Nagykanizsa, Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága; 95.

Tisza István: Magyar agrár – politika (részletek). In Bekker Zsuzsa (szerk.): *Magyar közgazdasági gondolkodás*. Budapest, Aula, 2002.

V. Fodor Zsuzsa: A veszprémi ipartestület története I. Rész 1886–1890. In Töröcsik Zoltán – Uzsoki András (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18*. Veszprém, A Veszprém Megyei Múzeum Igazgatóság Kiadványa, 1987.